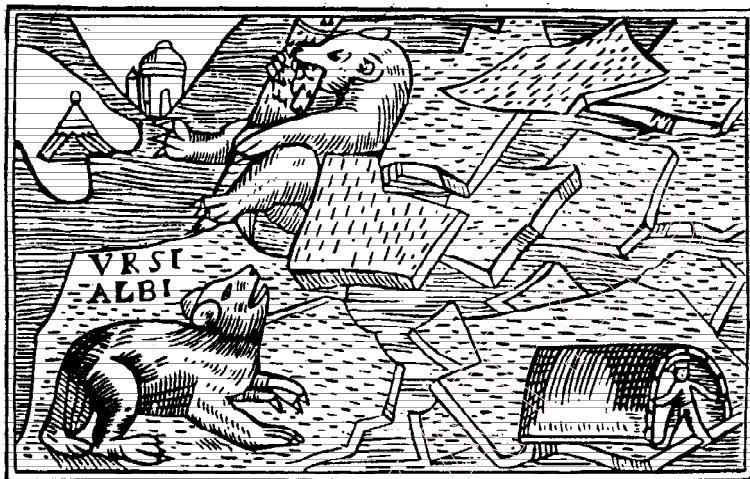

13. Міф і рэальнасць

Фантастычныя рысы *Белай Русі*

Надзвычай цікавая карціна паўстае, калі сабраць разам звесткі пра прыроду, звычаі і побыт жыхароў *Белай Русі*, апісаныя єўрапейскім аўтарамі XV—XVII ст. Міжволі згадваецца прыпавесць пра трох сляпых філосафаў, якіх падвялі да слана, прапанаваўшы растлумачыць атрыманыя вобмацкам уражанні, настолькі часам фантастычнымі і няўзгодненымі адно з адным паўстаюць гэтыя апісанні. Натуральна, што асабліва адрозніваюцца паміж сабой уяўленні єўрапейцаў пра «цысрыйфейскую» і «трансрыфейскую» *Белую Русь*.

У першай іх галоўным чынам, здаецца, цікавілі Перм, Вятка, Югра — залежныя ад Ноўгарада землі са змешанным руска-тубыльскім насельніцтвам, якія ўвайшлі ў склад дзяржавы Івана III неўзабаве пасля захопу іх былога метраполіі⁵⁸². Менавіта з іх вывозіліся футры — доўгі час асноўны артыкул рускага экспарту на Захад. Паводле Яна Стабніцкага, з *Белай Русі* «найбольш каштоўныя футры высылаюцца да розных народаў»⁵⁸³. Значна пазней, тлумачы сэнс і паходжанне назвы *Белая Русь*, польскі пісьменнік і гісторык літаратуры Шымон Старавольскі ў творы *Polonia sive status regni Poloniae descriptio* (Кёльн, 1632) даводзіў: «Расія, сумежная і падуладная Вялікаму княству Літоўскому, называецца падросту Белай часткова таму, што жыхары белы колер маюць і белае адзенне ў старажытныя часы ўжывалі... часткова таму, што доўга пад белым снегам [знаходзіцца зямля]. Але і прырода там увогуле белая — ваўкі, **мядзведі і зайцы** белыя...»⁵⁸⁴. Пазней меркаванне Старавольскага паўтарыў А. Келер у «Навейшым апісанні Карабеўства Польскага»⁵⁸⁵. (Напэўна, меркаванне пра паходжанне *Белай Русі* ад мноства снягоў, якія пакрываюць гэтыя край, Тацішчаў запазычыў у Старавольскага ці Келера, а не ў Герберштайна, як ён беспадстаўна сцвярджаў).

Белыя мядзведзі. Ілюстрацыя з «Гісторыі паўночных народаў» Олаўса Магнуса.

Аднак на якія крыніцы абапіраўся Ставрольскі, звязваючы Белую Русь з белымі мядзведзямі? Вядома, гэтыя жывёлы водзяцца хіба ў прыпалалярных раёнах. Але дастаткова прыгадаць анекдатычныя стэрэатыпы савецкай рэчаінасці, зусім нядайна існаваўшыя на Захадзе, каб пагадзіцца, што сярэдняму єўрапейцу XV—XVII ст. такое атаясамліванне магло падацца зусім натуральным. У сувязі з гэтым варта ўспомніць славутага італьянскага інжынера і архітэктара на рускай службе Арыстоцеля Фіёраванці. Ён яшчэ ў 1476 г. пісаў міланскаму герцагу Галеацу Марыя Сфорца пра сваю паездку на поўнач Русі, у ваколіцы «горада *Xalanoschcho*» (імаверна, ён меў на ўвазе Аланец або Салавецкія астравы), дзе водзяцца крэчаты, **мядзведзі і зайцы**, «белыя, як гарнастай», і абяцаў даслаць герцагу некаторыя з гэтых дзвісоўсаў⁵⁸⁶. У сваім лісце Фіёраванці, сучаснік і суайчыннік Кантарыні, Пампонія Лета і Баярда, яўна не называе Белую Русь. Наўрад ці і белых мядзведзяў ён бачыў на свае вочы, хутчэй, пераказваў звесткі, пачутыя ад жыхароў Рускай Поў-

начы, для якіх сустрэчы з імі былі звыклымі справамі. Але ці не маем мы тут справу з яшчэ адной канатацыяй нашай назвы? Пампоній Лэт у адной са сваіх лекций згадваў «вялікі востраў на самай поўначы, побач з мацерыком; там рэдка, амаль ніколі не загараецца дзень; усе жывёлы там белыя, асабліва мядзведзі»⁵⁸⁷. Магчыма, Стараўольскі дыспанаваў і нейкай невядомай пакуль нам крыніцай, у якой **белыя мядзведзі і зайцы** непасрэдна звязваліся з *Белай Руссю*.

Недзе на *Белай Русі* ці побач мусіў знаходзіцца і легендарны ідал «Залатая Баба». Непасрэдна на *Белай Русі* яго змяшчалі Рыхенталь і Мяхоўскі, а іныя, як Герберштайн, прыводзілі легенду пра «Залатую Бабу» ў адным геаграфічным кантэксле з *Белай Руссю*. Магчыма, само ўзнікненне легенды нейкім чынам звязанае з цьмянымі ўяўленнямі сярэднявечных скаластаў пра паўночных *албанаў*, падрабязна прааналізаванымі ў раздзеле 2. Паводле скандынаўскіх геаграфічных твораў, з *албанамі*, якія, дарэчы, нібыта мелі «златыя вочы», суседзіла «краіна жанчын».

Зусім інакш выглядала ў паведамленнях еўрапейцаў «трансрыфейская» *Белая Русь*. Так, Пампоній Лэт у лекцыях па Варону адзначаў, што «леўкаскі-фы... не стрыгуць воўну на грудзях ягнят і маладых авечак, а рвуць яе і вырабляюць такім чынам даволі дарагія галаўныя ўборы»⁵⁸⁸.

З галаўнымі ўборамі і адзеннем звязана адно з самых традыцыйных тлумачэнняў паходжання назвы *Белая Русь*. Так,

Недзе на *Белай Русі* мусіў знаходзіцца і легендарны ідал «Залатой Бабы».

Герберштайн выводзіў тэрмін «Белы рускі цар» менавіта ад традыцыйнага галаўнога ўбора⁵⁸⁹; Т'епала пісаў, што шапкі ў маскавітаў «спрэс белыя і астраверхія»⁵⁹⁰. На пачатку XVII ст. шведскі агент у Расіі Пер Персан сцвярджаў, што «адна мясціна ў гэтай краіне называеца Белай Руссю таму, што там мужчыны ўлетку носяць на галовах белыя шапкі, а жанчыны фарбуюць і падводзяць сабе твар бляламі...»⁵⁹¹. Падобным чынам тлумачыў назуву і курляндзец Якуб Рэйтэнфельс.

Хаця такія тлумачэнні сёння выглядаюць наўымі і абсалютна ненавуковымі, яны, магчыма, з'яўляюцца рэлігатамі нейкіх вельмі архаічных уяўленняў пра Белую Русь. Таму прыцягвае ўвагу старажытная наўгародская легенда пра белы клабук — сімвал улады наўгародскіх архіепіскапаў, а ў пэўнай ступені — і магутнасці і незалежнасці Ноўгарада як дзяржавы. Звычай нашэння белага клабука быў пазней адаптаваны маскоўскімі мітрапалітамі, але апакрыфічная «Аповесць пра белы клабук» не была прынятая афіцыйнай царквой, хаця карысталася вялікай папулярнасцю ў старавераў і прыхільнікаў наўгародской «даўніны». Цікава, што адным з магчымых стваральнікаў «Аповесці...» лічыцца член навуковага гуртка мітрапаліта Генадзя і суразмоўнік Паала Джовіа ў 1525 г. наўгародзец Дзмітрый Герасімаў⁵⁹². Аднак, ці значыць гэта, што ён не толькі ведаў пра назуву Белая Русь, але і ўкладваў у яе ідэю пра былую веліч сваёй радзімы? Бадай, пра гэта можна пакуль казаць толькі гілатэтычна.

Агульным месцам у ёўрапейскай навуцы на працягу доўгага часу было меркаванне пра багацце і разнастайнасць флоры ў нізоўях Дона і Дняпра — г.зн. там, дзе традыцыйна змяшчалі «трансрыфейскую» Белую Русь⁵⁹³. Паводле Т'епала, адным з традыцыйных артыкулаў экспарту з Белай Русі быў «араматычны трыснёг» (*Calamo Aromatico*)⁵⁹⁴. Пра яго распаўсюджанасць на Белай Русі пісаў таксама Мюнстэр і іншыя аўтары. Меўся на ўвазе аер (лац. навуковая

назва *Acorus Calamus*), які ў XV—XVI ст. яшчэ не рос у Заходняй Еўропе; яго карэнне (часам зацукраванае) завозіліся туды з ВКЛ, Масковіі, Асманскай імперы⁵⁹⁵. Яшчэ адна расліна, так званы *Reu Ponticum*, распаўсюджанасць якой на *Белай Русі* адзначалася касмографамі, — звычайны рэвень.

Усе гэтыя нечаканыя рысы *Белай Русі* ніяк не стасуюцца з рэаліямі сучаснай Беларусі, але гэта і не павінна выклікаць здзіўлення. Несумненна, аднак, што яны ўзбагачаюць нашыя ўяўленні пра эвалюцыю семантыкі назвы, якая аказваецца значна болей «шматслойнай», чым можна было б чакаць.